

Vanja KOVAČIĆ*

ISTRAŽIVANJE SVETIŠTA TROGIRSKE KATEDRALE SV. LOVRE

ABSTRACT: *The theme of this work is closely related to urban archeology of Trogir, exploring the sanctuary of the cathedral as well as the dispersal of early Christian finds and their reuse as part of the city center. Important findings from the recent years have been presented.*

KEY WORDS: *St Lawrence's Cathedral, Trogir, marble, Christian art, architecture, archaeology*

Većina antičkih gradova u priobalnom dijelu provincije Dalmacije naselja su s višestoljetnim urbanim kontinuitetom koja su površinom prerasla izvorni antički perimetar. Redovito su preživjeli oblici povijesne matrice naselja s glavnim komunikacijama, kao i tradicionalna topografija javnih i sakralnih prostora. U povijesne gradove bogate urbane arheologije ubraja se Trogir, utemeljen na otočiću između kopna i otoka Čiova, s morem koje ga okružuje kao prirodni element njegove obrane.¹

Tema ovoga rada usko je vezana za urbanu arheologiju Trogira, istraživanje svetišta katedrale, kao i za disperziju ranokršćanskih nalaza i njihovu reutilizaciju u okviru uže gradske jezgre.

* Konzervatorski odjel Split Ministarstvo kulture republike Hrvatske.

¹ Zajedno s kolegama Joškom Belamarićem i Radoslavom Bužančićem iz Konzervatorskog odjela u Splitu, sudjelovala sam u izradi aplikacije za upis grada Trogira na Listu svjetske baštine UNESCO-a 1997. godine. Trogir je valoriziran kao kulturno-povijesna cjelina od iznimnog univerzalnog značaja (Outstanding Universal Value) koju odlikuju spomenički slojevi visoke kvalitete od helenizma do klasicizma.

Veliki arheološki lokaliteti poput Salone, Aquileje, Stobija i Docleje pružaju iznimne mogućnosti istraživanja i prezentacije antičkog urbanizma, ali su problemi održavanja i upravljanja velika obaveza za lokalnu zajednicu kao i za državne institucije. Analize i istraživanja prikupljeni u Zborniku radova *Nova antička Duklja (I-IV)* važni su za daljnji napredak Docleje na tentativnoj Listi svjetske baštine UNESCO-a, pa i okrugli stol: "Duklja (Doclea) – mogućnosti istraživanja i prezentacije" (Podgorica, 2013) pridonosi toj nakani.

Sl. 1. Katedrala sv. Lovre u Trogiru, pogled na glavni oltar s ciborijem

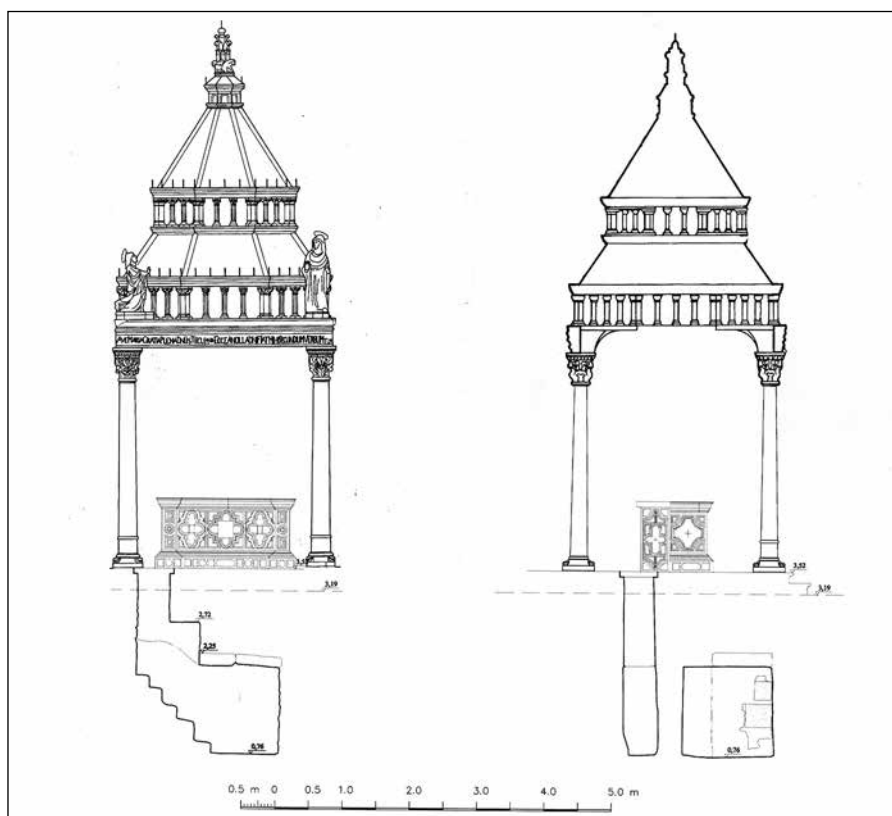
Sl. 2. Ulazni hodnik u konfesiju trogirске katedrale

od nastanka do ranog 15. stoljeća više puta je opasan zidinama koje rastu u koncentričnim pojasevima. U kasnoantičkim i srednjovjekovnim izvorima spominje se kao *civitas* iako tada još nije imao status biskupije. Uz glavni gradski trg smještena je romanička katedrala sv. Lovre, u sjeveroistočnoj četvrti, i nešto južnije benediktinska crkva sv. Ivana Krstitelja, u jugoistočnoj četvrti Trogira. Dosadašnji istraživači trogirskog urbanizma smatrali su da je katedrala zadržala kontinuitet kulturnog mjesta na temeljima ranokršćanske crkve.²

Zadnji istražni radovi u katedrali donijeli su elemente uređenja svetišta pod glavnim oltarom kao i neobičan oblik konfesije u kojoj su ranije bile položene relikvije titulara. Pronalazak ranokršćanske konfesije u katedrali pokazao je istu slojevitost gradnje: monumentalna romanička katedrala sačuvala je pod oltarom najdragocjeniji dio ranokršćanske crkve.

Tijekom 2007. godine, nakon restauratorskih radova na oltarskom ciboriju, nastavilo se s uređenjem glavnog oltara katedrale. Na sjevernoj strani uzdignutog pločnika pronađen je četvrtasti otvor koji se poput bunara (*po-*

² N. Cambi, Trogir u antici, *Mogućnosti*, God. XXVII, broj 10-11 (1980), 955; I. Babić, Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 25 (1985), 44-46.

Sl. 3. Presjeci kroz oltar s konfesijom i ciborij trogirске katedrale

zzetto) vertikalno spušta do stepenica prema jednoj podzemnoj instalaciji. Pet stepenica u nizu vodi do uskog hodnika koji se poput labirinta lomi ispod oltara katedrale. Hodnik je pokriven masivnim kamenim pločama dok su mu stijenke ožbukane svijetlom crvenkastom žbukom. U zapadnom su kraju hodnika ugrađene dvije niše, vjerojatno lokulus za relikvije, s oštrim rubom koji pokazuje trag nekad ugrađene kamene rešetke. Na više mjesta pronađeni su dijelovi mramorne tranzene s ljuskama (*squamae*) koja je zatvarala nišu za relikvije, a ispod baroknog oltara na debljem sloju malte i naboja pronađeni su mramorni trokuti i pačetrovine koji su pripadali pločniku starog prezbiterija ukrašenom u tehnici *opus sectile*.

Ta instalacija pripada ranokršćanskoj crkvi i oblikovana je po uzoru na autentične grobove rimskih mučenika do kojih su vodili podzemni hodnici i na simboličan način reproducira silazak ka grobu. Iako ni vizitacije, kao ni drugi poznati izvori, ne spominju konfesiju, zasigurno je mogućnost

Sl. 4. Ulomci mramornih tranzena pronadjeni uz konfesiju

Sl. 5. Ulomci opus sectile iz svetišta trogirске katedrale

ulaska u podzemni hodnik postojala sve do 18. st., kada je pri gradnji kasnobaroknog oltara prekriven kameni poklopac.³

Male dimenzije otvora i hodnika konfesije nisu dopuštale silazak u podzemni prostor i obilazak lokulusa za brojne vjernike, već je kontakt s grobom mučenika postojao isključivo iz crkve, malim otvorom usred *mensae martyrum* ispod oltarnog stola. Na taj su način vjernici mogli doticati lokulus komadićima tkanina ili medaljicama, dobivajući trajnu zaštitu i prenoseći snagu relikvija na posvećene predmete (pseudorelikvije ili brandae).⁴

Sličnu instalaciju nedavno je pronašao Francesco D'Andria u bazilici apostola Filipa u Hierapolisu (Frigija), podignutoj u vrijeme cara Teodozija.⁵ Sa sjeverne strane oltarnog ciborija vertikalni je ulaz do lokulusa (*pozzetto*), dok od podnožja oltara vodi vertikalna keramička cijev povezujući ga s lokulusom za relikvije mučenika. Pod crkve bio je ukrašen u tehni *opus sectile*, s motivima u polikromnom mramoru.

Ulomci mramornih pločica u obliku rombova i trokuta nekad su

³ V. Kovačić, The gradus descensionis in the Presbitery of St Lawrence's Cathedral in Trogir, *Hortus Artium Medievalium*, vol. 15/1, 2009, 63-75; V. Kovačić, La cattedrale di Trogir. Contributi alla stratigrafia dell'area presbiteriale, u: *Atti del XXX Congresso del Centro Studi e Ricerche Antica provincia Ecclesiastica ravennate*, "Architettura del sacro nel bacino Adriatico. Figure, forme e liturgie della cristianizzazione ed evangelizzazione del IV al XIII secolo, (ur. M. Tagliaferri), Adria 23-24. rujna 2009, *Ravennatensia XXIV*, Bologna (2011), 117-121, fig.1-14.

⁴ E. Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split 1996 (odabrali i uredili dr Nenad Cambi i dr Tomislav Marasović), 79-92.

⁵ F. D'Andria, Hierapolis. Nella città dell'apostolo Filippo, *Archeo. Attualità del passato*, travanj 2012, 25-55; A. Carrandini, *Su questa pietra. Gesù, Pietro e la nascita della Chiesa* (Appendici e illustrazioni di Francesco De Stefano), Roma-Bari 2013, 175-179.

Sl. 6. Fragment pločnika u tehnici opus sectile iz splitske katedrale (Dioklecijanov mauzolej)

formirali pločnik svetišta u tehnici *opus sectile marmoreum* i u trogirskoj katedrali. Pločice (*crustae*) pronađene su razbacane u prezbiteriju u sloju iznad velikih ploča koje pokrivaju hodnik konfesije. Po značaju u liturgiji, ovaj najsvetiji dio crkvenog prostora trebao je pokazati važnost u odabiru i bogatstvu materijala. Među pločicama se izdvajaju crni neprozirni rombovi od diorita i trokuti od bijelog penteličkog i sivog prokoneškog mramora, pavonazetta i tamnocrvenog mramora koji su formirali jednostavnu geometrijsku shemu ispunjenu precioznim intarzijama. Obližnja Salona, glavni grad provincije Dalmacije, kao i carska palača u Splitu na istočnom kraju velikog zaljeva, bile su pogodne destinacije za uvoz mramora sa cijelog područja Sredozemlja, a narudžbe za skulpture, sarkofage, stupove i oplata stizale su i iz drugih centara. Najveći dio potreba za arhitektonskim klesanim kamenom u ovom dijelu provincije ispunjavali su carski kamenolomi kod Škripa na otoku Braču i oni u Segetu kod Trogira, za koji Plinije Stariji navodi *Tragurium civium Romanorum, marmore notum*.⁶

U Dioklecijanovom mauzoleju u Splitu, u nišama koje nisu devastirane kasnijim grobnicama, pronađen je pločnik sastavljen od malih kvadratnih

⁶ Plinije, III, 22.

Sl. 7. Crkva Sta Maria delle Grazie u Gradu, opus sectile u apsidi

Sl. 8. Episkopalni centar u Salonici

i trokutastih mramornih polja (*sectilia marmorea*)⁷ u efektinom kolorističkom odnosu tamnog i svijetlog mramora.⁸

Iako je Rotunda u Solunu građena u doba tetrarhije pretvorba u ranokršćansku Crkvu, provodi se za cara Teodozija, a bogati mozaični ukras unutrašnjosti crkve Hosios Georgios ukazuje na carsku naredbu i na značajnu prisutnost teodozijanske dinastije u Solunu prije odlaska u Ravenu. Otkriveni su fragmenti zidnog ukrasa u tehnici *opus sectile*, ali mramorne geometrijske podne intarzije svojstvene reprezentativnim građevinama nisu pronađene.⁹

Sličan način popločenja korišten je u raskošnim antičkim vilama, ponekad uokviren mozaikom na istoj hodnoj plohi. Podovi urešeni u tehni-

⁷ Đ. Stratimirović, Pločnik stône crkve Spljetske, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XIII 2, (veljača 1890), 11-22; F. Bulić – Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927, 80; M. Ivanišević, Stari oltar Svetog Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi, *Starohrvatska prosvjeta*, 17 (1982), 134-136.

⁸ Najviše je zastupljen žučkasti travertin (*lapis alabastrites* ili *lapis onyx*), po strukturi sličan tipu „alabastro a pecorella” koji je afričke provenijencije iz kamenoloma u Tunisu i u Istočnoj egipatskoj pustinji. U manjoj mjeri su upotrijebljeni Cipollino (*marmor carystium*) s grčkog otoka Eubeje, pokriven sivozelenkastim krivuljama, i monokromni žučkasti mramor s ružičastim sjenama „giallo antico” (*marmor numidicum*) koji potječe iz Numidije (današnji Tunis). Crni je kamen prilično degradiran i nismo mogli utvrditi radi li se o numidskom *lapis niger* ili o kamenu egipatske provenijencije.

⁹ H. Torp, The Date of the Conversion of the Rotunda at Thessaloniki into a Church, U: Øivind Andersen, Helène Whittaker von Hofsten (red.): *The Norwegian Institute at Athens. The First Five Lectures*, Athens 1991, 13-28; A. Mentzos, Reflections of the Interpretation and Dating of the Rotunda of Thessaloniki, *Egnatia* 6 (2001-2002), 2003, 76-77.

Sl. 9. Fragment sarkofaga s natpisom i spomenom ECLESS(ia) CAT(holica) iz Trogira

ci *opus sectile* pronađeni su u prostorijama ispod krstionice sv. Ivana Lateranskog, a datirani su nešto prije 300. godine, dakle u doba tetrarhije. Primjer istog tipa popločenja još u 19. stoljeću bio je vidljiv u Maksencijevoj bazilici u Rimu.¹⁰ Rimska bazilika sv. Marka,¹¹ koja je podignuta prije sredine 4. stoljeća, imala je gotovo cijeli srednji brod popločan rasterom velikih dijagonalno položenih kvadrata s manjim upisanim kvadratom, a slična shema pripadala je građevini pod nartekсом bazilike sv. Sabine koja pripada prvoj polovici 4. stoljeća.¹²

Prva katedrala Milana sv. Tekla iz 4. stoljeća ima soleu i prostor prezbiterija popločan u tehnici *opus*

sectile kombinacijom heksagona, rombova i trokuta.¹³

Slično je i u crkvi Sta Maria delle Grazie u Gradu, prezbiterij istaknut mramornim popločenjem s naglašenom geometrijskom mrežom i jakim svijetlim i tamnim kontrastima.¹⁴

U trogirskoj katedrali nisu provedena sistematska arheološka istraživanja, već manja sondiranja zaštitnog karaktera i istraživanja vezana za radove na statičkoj sanaciji temelja i zvonika katedrale. Stoga još nema egzaktnih saznanja o obliku ranokršćanske crkve pod romaničkom katedralom, iako niz posrednih elemenata, od pojedinačnih nalaza arhitektonske plastike do povijesnih izvora i epigrafske građe, pridonose ukupnoj slici o počecima kršćanstva u Trogiru. U gradu dugog trajanja obrađeni dijelovi arhitektonske plastike često se reutiliziraju, ne samo u funkcionalnom smislu, već oni sa znakom križa postaju posvećena građa novih crkava kao znak duhovnog kontinuiteta.

Prilikom arheoloških istraživanja u urbanoj jezgri Trogira, pronađeno je više stupića s urezanim križevima, kao i impost-kapiteli koji su pripadali biforama neke ranokršćanske bazilike. Pronađeni su u temeljima predro-

¹⁰ R. Krautheimer – W. Frankl – S. Corbett, *Corpus Basilicarum Christianarum Romae*, Vol. II, Fasc. I, Città del Vaticano, 1962, 247.

¹¹ Isti, o. c., 232-235.

¹² Isti, o. c. Vol. IV, Città del Vaticano, 1976, 81-82, 93.

¹³ M. Mirabella Roberti, *La cattedrale antica di Milano e il suo battistero*, *Arte Lombarda VIII* (1963), 77-98; Isti, *Milano Romana*, Milano 1984, 108.

¹⁴ G. Cuscito, *Grado e le sue basiliche paleocristiane*, Bologna 1992, 57, 59.

Sl. 10. Fragment ranokršćanskog nadvratnika iz benediktinskog samostana sv. Nikole u Trogiru s tekstom psalma

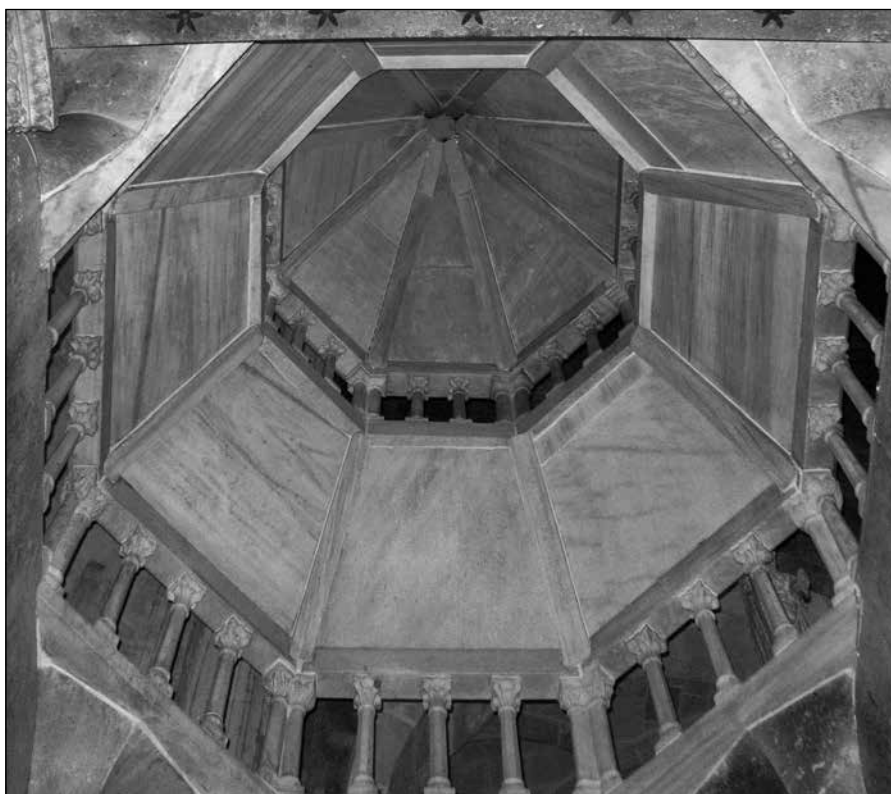
maničke crkve sv. Dujma u samostanu benediktinki, u ranoromaničkoj crkvi sv. Barbare i u romaničkoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u neposrednoj blizini katedrale.¹⁵

U tjemenu subselije romaničke katedrale otkriven je akantus-kapitel kao temeljni kamen katedre, pa je i u formalnom smislu biskupski tron oslonjen na nosač arkature ranije bazilikalne građevine. Pri gradnji romaničke gradske lože na glavnom trogirskom trgu, upotrijebljeni su antički stupovi s nekoliko rimskih kapitela, a također su reutilizirani u srednjovjekovnoj crkvi sv. Martina i u portiku crkve sv. Marije. Slični korintski kapiteli azijskog tipa iz posljednjih desetljeća 3. i prvih desetljeća 4. stoljeća nalaze se u Dioklecijanovoj palači u Splitu,¹⁶ kao i u Jupiterovu hramu što ga je car obnovio u Saloni u novom istočnom dijelu grada.¹⁷ Mramorni elementi antičkih građe-

¹⁵ V. Kovačić, Prilozi za ranokršćansku topografiju Trogira, *Diadora* 15 (1993), 291-309; Ista, *Porta dominica* i crkva sv. Dujma u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34 (1994), 55; R. Bužančić, *Nova saznanja o gradnji crkve sv. Martina u svjetlu urbanističkog razvoja jugozapadnog dijela glavnog gradskog trga Trogira* (magistarski rad), Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996, str. 20, T VII/1.

¹⁶ D. Matetić Poljak, Les chapiteaux de palais de Dioclétien, u: *Dioklecijan, tetraarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu (ur: N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović), Split 2009, 197-234.

¹⁷ J. Jeličić Radonić, Diocletian and the Salona *Urbs orientalis*, u: *Dioklecijan, tetraarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu (ur: N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović), Split 2009, 311.

Sl. 11. Unutrašnjost košare ciborija trogirске katedrale

vina, nosivi stupovi i ukrašeni kapiteli bili su dragocjen materijal u gradnji kršćanskih bazilika u provinciji, pa ih nalazimo u salonitanskim crkvama i u drugim obalnim središtima.

Početakom 5. st. u Dalmaciji se smiruju prilike nakon vizigotskih i barbarskih upada. Za salonitanskog biskupa Hesihija (biskup 405 – 425), koji postaje metropolit Dalmacije, provedeno je uređenje crkvene provincije. U vrijeme tog uglednog biskupa dovršena je veličanstvena salonitanska katedrala (*Nova post vetera*), obnovljen Episkopalni kompleks te potpuno rekonstruirane gradske zidine, nakon što je na zapadu teodozijanska dinastija ponovno preuzela vlast, o čemu svjedoče natpisi datirani carevima Teodozijem II i Valentinijanom III, nekad postavljeni na gradskim vratima.¹⁸ Biskup Hesihije se dopisivao s Ivanom Krizostomom (oko 406), papom Zosimom (418), a prepiska s Augustinom, biskupom Hippona, pokazuje zavidnu

¹⁸ J. Jeličić-Radonić, Nova istraživanja gradskih zidina u Saloni, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37 (1997/98), 30-34.

Sl. 12. Arhitrav predromaničke oltarne pregrade ugrađen u romanički ciborij trogirске katedrale

razinu književne i teološke kulture. Prilikom okupljanja vojske u Saloni za pohod protiv uzurpatora, na prijestolju Zapadnog Rimskog Carstva, Augustu Gallu Placidiju i njezina sina, budućeg cara Valentinijana III, svečano je dočekaо salonitanski biskup.¹⁹

Kult sv. Lovre bio je izuzetno popularan tijekom 4. i 5. stoljeća, a častio ga je i Teodozije I koji je bio rodom iz Hispanije kao i sv. Lovro. Carska obitelj posebno ga je štovala i odabrala za sveca patrona teodozijanske dinastije, sagrađivši mu brojne crkve i kapele. U 5. stoljeću kult je osobito raširen u milanskoj dijecezi gdje je boravila carska obitelj, pa je za Teodozija vjerojatno podignuta crkva sv. Lovre. U Ankoni je na mjestu romaničke bazilike sv. Ciriaca bila teodozijanska bazilika sv. Lovre koja se dovodi u vezu s Gallom Placidijom.²⁰

Početkom 5. st., za salonitanskog biskupa Hezihija provedeno je uređenje metropolije, crkve u Dalmaciji se počinju titulirati imenima svetaca pa vjerojatno naslovnik trogirске crkve postaje sv. Lovro. Prvi spomen crkve posvećene sv. Lovri u Trogiru jest prijepis oporuke Kvirina, salonitanskog prvaka čiji su predci podigli tu crkvu. U prijepisu isprave iz 503. godine, Kvirin iz Salone ističe da je obnovio *Ecclesia beati Laurentii martiris* u Trogiru koja je bila ruševna i oporučno je opskrbio obrednim posuđem, križevima i krunama.²¹ Iako ga mnogi smatraju nevjerodostojnim dokumentom, novi nalaz u trogirskoj katedrali baca novo svjetlo na Kvirinovu oporuku i interpretaciju rane crkvene povijesti Trogira.

Opisujući dalmatinske gradove u *De administrando imperio*, Konstantin Porfirogenet polovicom 10. stoljeća navodi da u Trogiru „leži sveti

¹⁹ J. Jeličić-Radonić, Salona at the Time of Bishop Hesychius, *Hortus Artium Medievalium* 13/1 (2007), 13-14.

²⁰ P. Pensabene – C. Barsanti, Reimpiego e importazioni di marmi nell' Adriatico, u. La cristianizzazione dell' Adriatico, *Antichità Altoadriatiche* LXVI (2008), 470.

²¹ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru* I, Split, 1979, 85; M. Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima od 438. do 1097. godine, *Mogućnosti*, God. XXVII, broj 10-11 (1980), 966-967.

Sl. 13. Fragment predomaničke oltarne pregrade ugrađen u konstrukciji ciborija

mučenik Lovro arhiđakon”. Iako su ostaci mučenika Lovre počivali u Rimu, a njegova se crkva uz onu sv. Petra, sv. Pavla i sv. Mariju Maggiore ubrajala u sve hodočasničke itinerere, u Trogir su vjerojatno donesene relikvije za posvetu ranokršćanske crkve. Relikvije sv. Lovre mogle su biti položene u trogirski *confessio* u doba velikog obnovitelja crkve u Dalmaciji salonitanskog biskupa Hesihija, a nakon trijumfnog pohoda regentice Galle Placidije koja, uz potporu Istočnog Carstva, uspostavlja kontinuitet teodozijanske dinastije u Ravenni. Teodozijeva je kći Galla Placidija, u predvorju crkve sv. Križa u Ravenni, podigla kapelu u obliku križa u kojoj je prikazan sv. Lovro kao uskrslı svetac, s križem na ramenu pored gorućih gradela atributa njegova mučeništva.²²

Oko predvorja trogirске katedrale i pored crkve sv. Ivana pronađeno je više natpisa na sarkofazima 5. Stoljeća, na kojima se u formuli za povredu groba spominje *ecclesia catholica* kojoj je namijenjen prihod od novčane kazne. U Trogiru je u prizemlju blizu glavnog gradskog trga pronađen dio sar-

²² U transeptu ravenatske crkve sv. Križa pronađen je izvorni pločnik u tehnici *opus sectile marmoreum*, koji je smatran vrednijim i precioznijim materijalom od mozaičnog pavimenta. Usp. D. Mauskopf Deliyannis, *Ravenna and the Western Emperors A.D. 400-489* u: *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge University Press, 2010, 72, 79. Stoga je u rimskom svijetu ta tehnika korištena za popločenja u važnijim prostorijama carskih palača i vila. U kršćanskim crkvama površina *sectilia marmorea* ovisi o mogućnosti naručitelja, pa se mramorni ukras cijele hodne površine crkve reducira na glavni brod ili prostor prezbiterija. Sličan tretman prezbiterija traje na istočnoj jadranskoj obali i u justinijanovsko doba, primjerice u Eufrazijani u Poreču ili u crkvi sv. Ciprijana u Gatima. Usp. M. Prelog, *Grad i spomenici*, Beograd, 1957, 108; isti, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb 1986, 25; J. Jeličić-Radonić i suradnici, *Gata. Crkva Justinijanova doba*, Split 1994, 50. Postoji mogućnost da je u zadarskoj katedrali mramorni pod presložen nakon gradnje romaničke kripe, kao što je u Gradu podignut na višu razinu.

kofaga sa spomenom *ecclesia catholica*.²³ Nadgrobni natpis datiran je carevima Honorijem i Arkadijem koji su po peti put nosili titulu konzula 402. godine. Na najvećem salonitanskom ranokršćanskom groblju na Manastirinama, na sarkofagu iz 426. godine koristi se sličan pojam: *eclisiae catholicae Sa(lonitanae)*,²⁴ a tu je pronađen nadgrobni natpis nekog svećenika na grčkom jeziku s istim terminom *katholike eklesia*.²⁵ U 4. i 5. st. termin „katolička crkva” većinom se koristi u crkvenom pravu, u poslanicama crkvenih sabora koje su strogo bile usklađene s nikejskim vjerovanjem, u gospodarenju crkvenom imovinom i grobljima te na nadgrobnim natpisima o smislu organizirane kršćanske zajednice.

Godina 402. u širem je kontekstu i godina kada se prijestolnica Zapadnog Rimskog carstva premješta iz Milana u Ravennu, koja je zbog močvarnog okruženja bila strateški pogodna za obranu od prodora Zapadnih Gota, a ujedno je bila dobra luka za dolazak carske flote.

Još u 6. stoljeću koristi se u službenoj crkvenoj terminologiji izraz „*ecclesia catholica*”. Naime, na natpisu sa stipesa oltara biskupa Eufrazija u Poreču slavi se pravovjerna, jedinstvena Crkva, utemeljena na nikejsko-konstantinopolitanskom vjerovanju, koja se ističe kao pobjednica u sukobu s herezičkim strujama.²⁶

Značajan je i nalaz fragmenta ranokršćanskog nadvratnika s križem koji je bio ugrađen u zid najranijeg samostana trogirskih benediktinki, osnovanog uz crkvicu sv. Dujma 1064. godine. Proširenjem crkve u razvijenom srednjem vijeku, ta samostanska prostorija postaje nova apsida temeljena na ranokršćanskom nadvratniku sa starozavjetnim tekstom.²⁷ Ostaci natpisa ukazuju da je sastavljen prema molitvi u nevolji iz Psalama Davidovih.²⁸ To su ujedno oblici molitvi za spasenje pri bolesničkom pomazanju i posljednjoj pomasti.

²³ V. Kovačić, Ranokršćanski natpis iz Trogira, *Diadora* 14, Zadar 1992, 301-310.

²⁴ F. Bulić, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 14, 1891, 145; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Paris 1906, 114; C. M. Kaufmann, *Der christlichen Archaeologie*, Paderborn, 1913, 699; F. Grossi Gondi, *Trattato di epigrafia cristiana latina et greca del mondo romano occidentale*, Roma 1968, 126.

²⁵ Boeckh, CIG IV 1877, no. 9434; R. Egger, *Forschungen in Salona* II, Wien, 1926, 100; E. Dyggve, nav. dj, 49, 58; F. Grossi Gondi, nav. dj, 126; I. Mirnik, Mijat Sabljari u Solinu i Vranjicu god. 1854, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 75 (1981), 235, 239.

²⁶ M. Prelog, *Poreč. Grad i spomenici*, Beograd, 1957, 113; G. Cuscito, Testimonianze epigrafiche sullo scisma trikapitolino, *Rivista di archeologia cristiana*, 53, Città del Vaticano, 1977, 234; F. R. Trombley, The Eufrasius Altar Inscription of Parentum“ (saec. VI), u: A. Terry, The Sculpture at the Cathedral of Eufrasius in Poreč, *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988), 59.

²⁷ V. Kovačić, *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru i razvoj jugoistočnog dijela grada* (doktorski rad), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2012, 71-72.

²⁸ Ps 85:2.

Sl. 14. Antički mramorni fragmenti u zvoniku splitske katedrale

SALVVM [fac servum tuum], D[eu]S M[eu]S SPER[antem in te]
Spasi slugu svog, Bože moj, koji se u Te uzda

Drugi nadvratnik koji je pripadao monumentalnim vratima neke rano-kršćanske crkve nedavno je pronađen prilikom popravka pločnika romaničke crkve sv. Ivana Krstitelja, koja je bila u sklopu istoimenog muškog benediktinskog samostana. Ostaci urezanih križeva i priklesanog natpisa rustične izrade nisu jasno čitljivi, ali pokazuju odlike kasnoantičke epigrafije. Prilikom arheoloških iskopavanja, s vanjske strane četvrtaste apside pronađeni su ranokršćanska polukružna apside i završetak južnog bočnog broda, pa je izvjesno da se radi o trobrodnoj crkvi.²⁹ Na isti način kao na primjeru trogirске katedrale, svetište crkve je sačuvalo kontinuitet kulnog mjesta, a romanička crkva superponirana je nad kasnoantičkom. U crkvama na južnoj strani glavnog gradskog trga – u crkvi sv. Barbare i u trijemu šesterolisne crkve sv. Marije, nad kojim je u renesansi podignuta zavjetna crkva sv. Sebastijanu, ugrađeni su pilastri s križevima s prozora srušenih kasnoantičkih bazilika.

²⁹ V. Kovačić, Prilozi za ranokršćansku topografiju Trogira, *Diadora* 15 (1993), 291-294.

Kako je Trogir živi grad, složenost istraživanja nije ograničena samo na stratigrafiju arheoloških nalaza, već se slojevitost manifestira i u topografiji ugrađenih spolija sa znakom križa koje imaju posvetno ili apotropejsko značenje, ovisno o novom položaju na sakralnoj ili svjetovnoj građevini. Stoga je trogirski katedrala građevina u kojoj se spolije čuvaju od pločnika do krova, pa je i zabat predromaničke oltarne pregrade tijekom jedne od obnova ugrađen u kosu plohu krova.³⁰ Slično mapiranje spolija može se izraditi i na bogatoj opremi unutrašnjosti katedrale.

Nad glavnim oltarom, pod kojim je pronađena ranokršćanska konfesija, podignut je gotički mramorni ciborij na četiri stupa s pozlaćenim kapitelima koji nose dvokatnu oktogonalnu konstrukciju s piramidom i završnom lanternom. Na uglovima su bojane i pozlaćene skulpture Navještenja majstora Mavra, izrađene nakon 1331. g. za operarija Vitala di Martina.³¹ U košaru ciborija, građenu montažnim rebrima i vijencima, umetnute su velike mramorne trapezne ploče od prokoneškog mramora. Kao vijenci su ugrađeni fragmenti predromaničkog kamenog namještaja ukrašenog pleterom koji je radiran te je vidljiva samo osnovna dekoracija u dva plana s motivima isprepletenih lukova i troprutih kružnica učvorenih s rombovima. Vjerojatno su pripadali monumentalnoj oltarnoj pregradi svetišta katedrale iz druge polovice 9. st. Dakle, elementi opreme starijeg prezbiterija, izrađeni od sivkastog prokoneškog mramora, nisu uklonjeni iz katedrale već su ugrađeni u konstrukciju ciborija, zakrilivši oltar snagom već posvećenog kamenja.

Srednjovjekovni mramorni spomenici u Dalmaciji rađeni su od reutiliziranih dijelova antičkih i ranokršćanskih građevina, stupova i sarkofaga. Sav mramor u Dalmaciji u srednjem vijeku isključivo je zatečen import, donesen u glavni grad provincije Salonu ili u važna urbana središta poput Iadera, Tragurija ili u Dioklecijanovu palaču u Splitu. Uz antički kamenolom blizu Trogira i one na otoku Braču koji su opremali Salonu, Split i mnogo šire područje, održala se jaka klesarska tradicija i u srednjem vijeku. Naime, nakon raspada Rimskog Carstva i usitnjavanja tržišta, trgovina mramorom, s branjem i transportom iz udaljenih kamenoloma, bila je gotovo nemoguća. Stoga su nepresušni izvor tog plemenitog materijala bili najbliži antički gradovi, jer je cijena transporta bila zanemariva, a sačuvana klesarska tradicija omogućila je jednostavno preoblikovanje i sekundarnu upotrebu materijala.³² Preciozan i lagan za obradu, mramor je unosio raskoš u in-

³⁰ V. Kovačić (1992), 303; J. Belamarić, *Novootkriveni zabat predromaničke oltarne pregrade u Trogiru*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXV (1981), 157-162.

³¹ C. Fisković, *Opis trogirski katedrale iz XVIII stoljeća*, Split 1940./1941, 38; S. Štefanac, u: *Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc.* (katalog izložbe), Venezia 2001, 30-31.

³² P. Pensabene – C. Barsanti, *Reimpiego e importazioni di marmi nell' Adriatico*, u: *La cristianizzazione dell' Adriatico*, *Antichità Altoadriatiche* LXVI, Trieste, 2008, 478. Mramorne

terijere crkava, kako u one kasnoantičke, podignute na mjestima starije poganske tradicije, tako i u potpuno obnovljene romaničke građevine. Tako su dijelovi opreme oltara te spolije ranokršćanskih i predromaničkih sakralnih građevina ugrađivani u kasnije crkve u gradovima, kao i na širem području biskupije.³³ Posljednja veća reutilizacija antičkog polikromnog mramora zamjetna je na monumentalnim romaničkim gradnjama poput prvog kata zvonika splitske katedrale, na portalu majstora Radovana na trogirskoj katedrali i njihovim propovjedaonicama, na kojima se slaganjem različitih materijala stvara koloristički efekt i snažan kontrast bijelog i crnog kamena.

Svetište katedrale sv. Lovre u Trogiru pokazuje raspon mogućnosti istraživanja manjih zatvorenih nalaza urbane arheologije koji predstavljaju jedinstvene i slojevite kulturne depozite. Istovremeno proučavanje arheološke stratigrafije mjesta i fenomena reutilizacije spolija u oblikovanju nove vrijednosti interijera poticajno je za analizu i za interpretaciju spomenika u mijenama vremena.

Vanja KOVAČIĆ

RESEARCH OF THE SANCTUARY OF ST LAWRENCE'S CATHEDRAL IN TROGIR

Summary

The theme of this work is closely related to urban archeology of Trogir, exploring the sanctuary of the cathedral as well as the dispersal of early Christian finds and their reuse as part of the city center. Trogir was founded in the late Hellenistic period and has kept orthogonal urban plan, and over the years, until the early 15th century, was often surrounded by walls, in concentric circles.

spolije često su korištene u romaničkim crkvama podignutima na ruševinama ranokršćanskih građevina. Y. A. Marano, *Il commercio del marmo nell'Adriatico tardoantico (IV-VI secolo)*, u: *Eredità culturali dell'Adriatico. Archeologia, storia, lingua e letteratura* (ur. S. Collodo i G. L. Fontana), Roma 2008, 159-174.

³³ U baroknom antependiju glavnog oltara trogirске katedrale bili su ugrađeni fragmenti predromaničkog kamenog namještaja. Često su i nadgrobne ploče izrađivane od predromaničkih pluteja i sarkofaga, primjerice u splitskoj katedrali, nekadašnjoj crkvi sv. Klare i crkvi sv. Mihovila *in ripa maris* u Splitu. Usp. G. Nikšić, *Kor splitske katedrale, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40 (2003/2004), 292-295; B. Gabričević, *Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 62 (1960), 87-102; T. Marasović – M. Zekan, *Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila "na obali" u Splitu, Starohrvatska prosvjeta* 12 (1982), 118-119.

The cult of St. Lawrence was extremely popular during the 4th and 5th centuries and many new churches dedicated to this saint were consecrated, including the one in Trogir. A full architectural and archaeological analysis is given, in comparison with other contemporary findings in Europe.

The sanctuary of Saint Lawrence in Trogir shows the range of possibilities for research of small closed findings of urban archeology that are unique and layered with cultural deposits. At the same time the study in the archaeological stratigraphy and the phenomenon of reuse of spoil in shaping the new values of the interior is encouraging for the analysis and interpretation of the monument to the changes of time.